

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 31, Sayı: 1, Sayfa: 515-524, OCAK – 2021
Makale Gönderme Tarihi: 01.10.2020 Kabul Tarihi: 18.10.2020

19. YÜZYILDA URFA SANCAĞI İDARECİLERİ HAKKINDAKİ ŞİKÂyetLER*

Complaints About of the Administrators of Urfa Sanjak in Nineteenth Century

Hacer YILMAZ¹

ÖZ

Sosyal, ekonomik ve idari tarih açısından Türk yenileşme tarihinin miladı olarak kabul edilen Tanzimat devrinde, hemen her alanda görülen yeniden yapılanma idari alanda da kendini göstermektedir. Yapılan reformlarla birlikte, eyaletler vilayet, sancaklar ise liva adını alarak, taşra teşkilatı yeniden yapılandırılmıştır. Devletin taşra teşkilatını yeni bir yapılandırmaya tabi tutmasının amacı, her türlü geliri merkezi hazine adına toplatmak, taşrada asayiş sağlama ve merkezileşmektir. Çünkü 19. yüzyılda Osmanlı Devleti, vergilerin tespitini, toplanmasını ve yerel yönetimleri kontrol altında tutamıyordu. Tanzimat ile birlikte, idarecilerin keyfi yönetimleri altında ezilen halkın refah ve huzurunu sağlamak amaçlanmıştır. Ancak pratikte bu pek de mümkün olmamıştır. Çünkü vasıflı yönetici yetiştirecek bir kurum bulunmadığı için, valiler daha evvel valilik yapmış kişiler arasından seçilmiştir.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yaşanan problemlerin kısa bir analiziyle başlayacak olan çalışmamızda, Urfa sancağındaki yerel idarecilerin haksız ve kötü yönetimleri, arşiv belgeleri ışığında izah edilecektir. Çalışmamızın sonunda ise kısa bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Urfa Sancağı, 19. Yüzyıl, Şikâyet, Osmanlı Devleti, Taşra Teşkilatı

ABSTRACT

In the Tanzimat era, which is regard as a milestone in the history of Turkish modernization in terms of social, economic and administrative history, restructuring seen in almost every area also manifests itself in the administrative division. Along with the reforms, the provincial organization has been restructured, taking the states as provinces and the sanjak as livas. The aim of the state to subject the provincial organization to a new divisions is to collect all kinds of income in the name of the treasury, to ensure the public order in the province and to centralisation. Because, the Ottoman Empire was unable to control the collection of taxation, the determination and the local authorities in the 19th century. It was aimed to provide the welfare and peace of the oppressed people under the arbitrary administrations of administrators with Tanzimat Edict. However, this is not possible in practice. Because there is no institution to train qualified managers, governors have been selected from those who have already been governors.

This study of the Ottoman Empire in the 19th century, which will begin with a short analysis of the reforms made, will reveal the unfair and bad management of the local administrators in the Urfa sanjak in the light of archive documents. Will be made a short assessment at the end of our work.

Keywords: Urfa Sanjak, 19th Century, Complaint, Ottoman State, Provincial Organization

* Bu çalışma 6-8 Nisan 2018 tarihli III. Uluslararası Osmanlı Sancağından Cumhuriyet Kentine Urfa Tarihi Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Doktora Öğrencisi, Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, hacertutal2@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0898-3764

Giriş

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılı, önceki iki yüzyılda başlayıp devam eden problemlerin her alanda etkilerinin daha şiddetli hissedildiği bir dönem olma özelliğini taşımaktadır. Miri toprak düzeninin bozulmasıyla yerine getirilen malikâne ve iltizam sistemleri, taşrada merkezi otoritenin zayıflamasına, bu vasıtayla da Anadolu'da güçlü bir sınıfın doğmasına neden olmuştur². Bu durumu pekiştiren diğer bir husus ise 1726'da sancak Bey'inin merkezden ataması durdurulduğunda, taşra ileri gelenlerinden iltizama sahip olanlar valilik görevlerini elde ederek hükümetin taşradaki en büyük muhatapları olmuşlardır. Böylece yüzyıl boyunca ayan valiler tüm eyaleti etki altına almışlardır³. Nitekim Anadolu'da hatta Rumeli'de her vilayet ya da sancakta yavaş yavaş ayanlar arasında büyüklerinden küçüklerine doğru tabiiyetleşmenin geliştiği görülmekte, böylece Osmanlı hükümet düzeni memleket idaresi yönünden merkeziyetçiliğin düşmanı bir karakter kazanmaktaydı⁴. Ayanlar giderek güçlendiler ve devlet tarafından devlet halk ilişkilerinde devlete yardımcı olmak üzere resmen Ayan olarak tanınmışlardır. Bunlar Muhassıllık, Voyvodalık ve Sancak Beyliği gibi görevleri de ele geçirmişlerdir⁵.

Bu çalışmada Urfa Sancağındaki şikâyet konuları, şikâyetlerin hangi mercilere yapıldığı, şikâyetin kabul merci tarafından değerlendirilme biçimleri arşiv belgeleri çerçevesinde ele alınacaktır. Çalışmanın zaman sınırlandırması ise 1790-1914 yılları arası olup çoğunluğunu 19. Yüzyılı içeren belgeler oluşturmaktadır.

1. Osmanlı Adalet Sisteminde Şikâyet Hakkı

Osmanlı yönetim geleneğinde devletin, devlet adamları ve görevlilerinin adalet dairesinin dışına çıkmaları zulüm olarak değerlendirilmiştir. Buna bağlı olarak yöneticilerin ve kamu görevlilerinin şer'î ve örfî hukuk normlarına aykırı eylem ve işlemlerde bulunarak halkın hakkına tecavüz etmeleri, zalimlik olarak nitelendirilmiştir. Osmanlı Devleti'nde haksızlığa uğrayan insanların haksızlığa uğramalarıyla ilgili olarak şikâyette bulunma geleneği de oluşturulmuş, yani zulüm şikâyetleri kurumsallaştırılmış ve zulme uğrayanların şikâyetlerini Divan-ı Hümayun'a iletmeleri sağlanmıştır⁶. Bu şikâyet mekanizması, bir nevi devletle toplumun iletişimini sağlayan araç olarak gelişimini sağlamıştır. Devlet, egemenliği altındaki toplumla böyle bir iletişimde bulunmayı, toplumun kendi arasında yaşanması muhtemel haksızlıkları ve padişahın taşradaki temsilcilerinin halka ya da diğer resmi görevlilere yapabilecekleri haksızlıkları önlemek açısından önemsiyordu. Osmanlı Devleti'nde başta Divan-ı Hümayun olmak üzere, daha alt düzey çeşitli divanlar ve daha başka müesseseler aracılığıyla şikâyet hakkının kullanımı için başvuru mercisinin sayısı oldukça fazladır. Yani bir şikâyetçi, şikâyetinin türüne göre en yakınındaki kadıdan başlayarak, sancak divanına, eyalet divanına, Divan-ı Hümayuna ve imkân bulabilirse bizzat padişaha kadar şikâyette bulunabilirdi⁷.

² Kemal Kaya, "19. Yüzyılda Anadolu'da İç Güvenlik Sorunları ve Voyvodalar", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı: 19, (2006), s. 240.

³ Tamer Güven, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlar, Sermaye Birikimi ve Girişimcilik", *Türkiye İslam İktisatı Dergisi*, Sayı: 1, (2016), s. 69.

⁴ Mustafa Akdağ, "Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri", *DTFC Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 14-23, (1974), s. 53.

⁵ Mustafa Öztürk, "Osmanlı Klasik Sisteminin Değişmesinin Sosyal Sonuçları veya Âyanlıktan Cumhuriyet Seçkinlerine", *XVI. Türk Tarih Kongresi (20-24 Eylül 2010)*, (2015), s. 902-903.

⁶ Ejder Okumuş, "Osmanlılarda Siyasal Bir Kurum Olarak Adâlet Dairesi", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Sayı: 5, (2005), s. 49-50.

⁷ Murat Tuğluca, "Bir Balkan Şehri Olarak Üsküp'te Şikâyet Hakkının Kullanımı ve Şikâyet Mekanizması (1649-1675)", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, Sayı: 2, (2012), s. 109.

Osmanlı Devleti'nde şikâyette bulunma hakkı herhangi bir şarta bağlanmamıştır. Adalet ve hak arama konusunda etnik ayırım söz konusu olmamaktadır⁸. Dolayısıyla gayrimüslim-Müslüman ya da reaya-askeri, herkesin Divan'a şikâyette bulunma hakkı vardır. Arşivlerde şikâyetlerle ilgili olarak padişahın hükümlerini içeren "Şikâyet defterleri" vardır. Bu defterlerdeki kayıtlarda şikâyette bulunanlara bakıldığında hemen her kesimden insanın şikâyet için arz sunma hakkının olduğu anlaşılır⁹.

Şikâyetlerin arzı iki şekilde gerçekleşmekteydi. Birinci usulde, kişi merkeze giderek bizzat kendisi şikâyetçi olduğu konu ile ilgili talebini iletmektedir. İkinci usulde ise, vatandaşlar bir arzuhal göndererek şikâyetlerini iletmektedirler. Vatandaşların doğrudan devlet merkezine yaptıkları şikâyetler sayesinde, devletin işleyişi ve taşrada bulunan halkın durumu hakkında merkezdeki idarecilerin bilgi sahibi olmaları sağlanmıştır. Öte yandan zayıf ve güçsüz olan insanların kendilerini zengin ve güçlü yöneticiler karşısında aciz hissetmediklerini ve haksızlığa uğradıklarını düşündükleri anda, yanlarında kendilerini koruyup kollayacak bir gücün varlığından haberdar olmaları, toplumda sosyal adalet ilkesinin benimsendiğinin kanıtıdır¹⁰. Hukuk tarihi açısından Osmanlı Devleti'nde tutulan hem mahkeme kayıtlarının, hem de Divan'a gönderilen şikâyetlerin; ait oldukları dönemin hukuki yapısını ortaya koymada önemli belgeler niteliğinde olduğu bilinen bir gerçektir¹¹.

2. Urfa Sancağı Mülki Yöneticileri Hakkındaki Şikâyetler

19. yüzyılda merkezî otoritenin zayıflaması ile birlikte gerek eyalet-sancak gerekse kaza yönetiminde söz sahibi olan vali, mütesellim, voyvoda, ayan, şehir kethüdası gibi görevliler, halk ile olan münasebetlerinde keyfî tavırlar içerisine girmişlerdir. Buna ilave olarak, ulema sınıfının (kadı, naip, müftü ve benzeri) da halk ile olan münasebetlerinde aynı durum söz konusuydu. XIX. yüzyılda Osmanlı devlet teşkilatında merkezî otoritenin zayıflamasına paralel olarak, yönetim-halk münasebetlerinin bozulmasına yol açan bu gelişmenin özellikle taşra teşkilatında kendini hissettirdiği gözlemlenmektedir¹². Nitekim bu durum Tanzimat Fermanı'nda açıkça zikredilmektedir. Fermana yer alan "Bir memleketin mesâlih-i siyâsiye ve umûr-ı mâliyesini bir adamın yed-i ihtiyârına ve belki pençe-i cebr u kahrına teslim demek olarak ol dahi eğer zaten bir iyice adam değilse hemân kendi çıkarına bakıp cemî-i harekât ü sekenâtı gadr u zulmden ibâret olmasıyla"¹³ ifadesinden de anlaşılacağı üzere bu tarihe kadar mülki idarecilerin yaptığı adaletsizlikler, halka ve devlete verdiği zararlar kabul edilmiştir. Bu nedenle Tanzimat döneminde devlet, şiddetle idari alanda yenilenme ihtiyacı duymuştur ve merkezîyetçilik olgusu Tanzimat yönetiminin temel niteliğidir¹⁴.

İncelediğimiz belgelerdeki şikâyetlere ilk olarak 22 Nisan 1790 tarihli bir belgede rastlamaktayız. Buna göre, Urfa halkının, kanun dışı vergi istediği için mültezimi şikâyet ettiklerini görmekteyiz. Şikâyete göre mültezim ahalinin bahçelerinden fazla oşür vergisi talep etmekte, ahali

⁸ Ahmet Aksın, Türkmen Törelî, 7 Numaralı Kısas Defterine Göre Osmanlı Şehirlerinde Cinayet Suçları (1857-1859), *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk I*, Kültür Yayınları No:12, Samsun, 2016, s. 481.

⁹ Tunca Özgişi, 'Osmanlı Adalet Sisteminde Bireysel Başvuru Hakkı', *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:4 Sayı: 8, 2014, s. 56.

¹⁰ Meryem Aydın, "Osmanlı Divan Teşkilatı ve 1281-1296/1864-1879 Tarihli 19 Numaralı Erzurum Vilâyet Ahkâm Defterinin Tarihi Kıymeti", *Current Research in Social Sciences*, Sayı: 3, (2015), s. 74

¹¹ Saliha Okur Gümrükçüoğlu, 'Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb'asının Şikâyetleri', *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt 61, 2012, s. 176.

¹² İbrahim Yılmazçelik, "Osmanlı Döneminde Yönetim Halk Münasebetleri", Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, (1993), s. 3382.

¹³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK Yayınları, Ankara, 1983, s. 263.

¹⁴ İlber Ortaylı, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 1, s. 232.

bu verginin altında ezilmektedir. Gereğinin yapılması için Halep vilayetine telgraf göndermişlerdir¹⁵. 17 Ocak 1792 tarihli başka bir belgede ise, Urfa sakinlerinden İsmail Bey'in Halep vilayetine yaptığı şikâyetinde, vakıf bahçelerinin öşür tahsilatında mültezimler tarafından haksızlık yapıldığını ve bu konudan mülkiye ve adliye memurlarının haberleri olmasına rağmen mültezimlerle olan arkadaşlıklarından ve muhabbetlerinden dolayı sessiz kaldıklarını bildirmiştir¹⁶. 20 Kasım 1816 tarihli bir başka belgede Urfa mutasarrıfı ve Harran kaymakamı hakkındaki şikâyeti görmekteyiz. Şikâyet aşiret şeyhlerinden Osman Ratip Bey ve üç asker arkadaşı tarafından gönderilmiştir. Şikâyet göre, mutasarrıf ve kaymakam rüşvet almakta ve halka zulüm etmektedirler¹⁷. 10 Ocak 1848 tarihli bir belgede ise Urfa kaymakamı Osman Paşa hakkında, halktan fazla vergi aldığı, Urfa kalesinden taş söktürüp sattığı, halka zulüm ettiği, devlet işlerini şahsi menfaatleri doğrultusunda yaptığı gibi çeşitli şikâyetlerde bulunulmuştur. Osman Paşa ise bu suçlamaları reddeden bir cevap göndermiş ve yapılan suçlamaların hiçbirinin aslı bulunmadığını, bu şikâyetlerin eski Halep valisi Mazhar Paşanın kışkırtmasından kaynaklı bazı fesat insanlar tarafından kasten yapıldığını söylemiştir. Bunun üzerine olay Meclis-i Vala'ya taşınmış ve şikâyet hakkında soruşturma başlatılmasına ve konunun detaylı bir şekilde incelenmesine karar verilmiştir¹⁸. 28 Haziran 1855 tarihli belgede, Urfa kaymakamı Bican Paşa hakkında bir sene arayla iki ayrı şikâyete rastlamaktayız. İlk şikâyet, Urfa mal müdürü Ratip Bey tarafından gelmiştir. Ratip Bey'in iddiasına göre, Bican Paşa maliye işlerini tamamen ele geçirmiştir. Ayrıca zaptiye başını dövdü gerekçesiyle Ziver adlı bir kişinin evine akşam saat sekiz sularında 70-80 kadar zaptiye askeri göndermiş, eşinin ve çocuklarının gözü önünde Ziver Bey'i tüfikle öldürtmüştür. Bu olaya uygunsuz deyiş tepki gösterdikleri için, Urfa kadısı, müftüsü ve bazı meclis üyelerine çeşitli hakaretlerde bulunarak görevlerinden azletmiş ve yerlerine başkalarını tayin etmiştir. Gereğinin yapılması için Ratip Bey tarafından Halep valiliğine şikâyet bildirilmiştir¹⁹. Bican Paşa hakkında Halep vilayetine yapılan ikinci şikâyet ise, 23 Haziran 1856 tarihinde rüşvet ve adam kayırma konusunda Urfa mal müdürü Şevki Bey tarafından gelmiştir. Şikâyet üzerine Bican Paşa ve Şevki Bey mahkemeye çağırılmıştır. Mahkemede Bican Paşanın, birçok resmi daireye atama yaparken haksızlık yaptığını, çirkin işlere bulaştığını, memur tayini yaparken rüşvet aldığını öne sürmüştür. Yapılan tahkikatta Bican Paşa hakkındaki suçlamaların doğru olduğu ortaya çıkmıştır²⁰.

31 Ekim 1857 tarihli bir başka belgede Urfa kaymakamının rüşvet aldığına dair yapılan şikâyeti görmekteyiz. Eski Urfa evkaf müdürü Mustafa Rüştü Bey'in iddiasına göre, ikamet ettiği konağın değeri kırk bin kuruş olduğu halde kaymakam rüşvet alarak dört bin beş yüz kuruş bedelle konağını Kara Bezci Hacı Mustafa ağaya senet bile yapmadan vermiştir. Ayrıca Esat isimli şahıstan rüşvet alarak meclise almıştır. Konağının ederinden çok düşük bir bedelle satılması nedeniyle ailece perişan olduklarını, elinde bu konuya ilişkin şeyhülislam fetvası bulunduğunu ve padişahın adaletinde hiç kimsenin bir başkası hakkında bu tür bir merhametsizliğe kalkışmaması yüce adaleti gereğidir diye yazarak Halep valisi Kamil Paşaya şikâyetini bildirmiştir²¹.

23 Şubat 1862 tarihli bir başka belgede ise, Urfa mutasarrıfı Ali Paşa hakkında müftü, muhasebeci ve meclis üyesi tarafından, Halep valisi Asım Paşaya yapılan şikâyeti görmekteyiz. Şikâyete göre, Ali Paşa rüşvet almaktadır. Ayrıca müftüyü ve muhasebeciyi haksız yere görevinden azletmiştir. Mutasarrıfın yaptığı kötü işlerden haberdar oldukları için azledildiklerini düşünmektedirler. Ali Paşa, Urfa'daki Arap aşiret şeyhlerinden rüşvet alarak aşiretin yaptığı

¹⁵BOA, DH.MKT: D. No: 1591, G. No: 80, (7 Şaban 1204).

¹⁶ BOA, DH.MKT: D. No: 1640, G. No: 29, (22 Cemazeyilevvel 1206)

¹⁷ BOA, DH.TMIK.S: D. No: 51, G. No: 68, (29 Zilhicce 1231).

¹⁸ BOA, A.MKT: D. No: 152, G. No: 23, (3 Safer 1264).

¹⁹ BOA, A.MKT.UM: D. No: 199, G. No: 82, (12 Şevval 1271).

²⁰ BOA, A.MKT.UM: D. No: 240, G. No: 53, (19 Şevval 1272).

²¹ BOA, A.MKT.UM: D. No: 296, G. No: 20, (12 Rebiülevvel 1274).

soygunları, gaspları görmezden gelmektedir. Ayrıca bu aşiretleri hükümet aleyhine ırkçılık yapmaya davet etmektedir. Şikâyet üzerine Asım Paşa, olay hakkında soruşturma yapması için, bölgeye eski Manastır muhasebecisi Fikri Bey'i tayin etmiştir²². Vergi ihalelerinde yapılan usulsüzlük örneğine 2 Kasım 1877 tarihli bir belgede rastlamaktayız. Buna göre Urfa mutasarrıfı Süleyman Bey emri altındaki bazı memurlarıyla anlaşarak Suruç kazası aşarının ihalesini değerinden çok düşük bir bedelle bazı meclis üyelerine ve memurlara vermiştir. Bu şahıslar ihaleye takma isim kullanarak girmişlerdir. Süleyman Bey'in hakkındaki bir diğer şikâyet ise, Urfa sancağında bazı evlerin geceleri taşlanması gibi asayişsizlikleri görmezden geldiğine dairdir. Şikâyet Halep valisine, Ermeni ruhani lideri ve Ali ve Mehmet isimli şahıslar tarafından yapılmıştır²³. 30 Temmuz 1879 tarihli bir başka belgede, Urfa mutasarrıf vekili Mümtaz Bey hakkındaki şikâyeti görmekteyiz. Halep vilayetine çekilen telgrafta, Mümtaz Bey'in mecliste Mahmut Nedim ve Mehmet şah adlı kişilerin namusuna dil uzattığını, bu konudaki rahatsızlıklarını Urfa mutasarrıfına defalarca bildirdiklerini ancak Mümtaz Bey ile mutasarrıfın arasındaki dostane ilişkiden dolayı hiçbir sonuç alamadıklarını yazmışlardır²⁴. 9 Mayıs 1883 tarihli başka bir belgede ise, Urfa mutasarrıfı Ruhi Paşa hakkındaki şikâyeti görmekteyiz. Şikâyet Halep valisi tarafından Dâhiliye Nezaretine yapılmıştır. Şikâyete göre, Urfa mutasarrıfı kanun dışı olmamasına rağmen yağ ticaretini yasaklamış, pazarlarda öngörülen orandan fazla narh koydurarak halkı sıkıntıya sokmuştur. Şikâyet üzerine yapılan tahkikatla Ruhi Paşanın hakkındaki suçlamaların doğru olduğu anlaşılmış ve görevinden azledilerek, yerine Maraş mutasarrıfı Tosun Paşa tayin edilmiştir²⁵.

24 Eylül 1884 tarihli başka bir belgede ise, Urfa mutasarrıfı Celal Bey'in rüşvet aldığına dair yapılan şikâyete rastlamaktayız. Celal Bey'in rüşvet aldığına dair daha evvel şikâyette bulunmuş fakat Celal Bey bunu inkâr etmiştir. Ancak bu defa da Belediye başkanlığı için Hüseyin ağadan 150, idare meclisi üyeliği için Abdurrahman Beyden 100, tüccar Hasan ağa ile Reşit Beyden 50'er, Birecik çiftliği için Münip Beyden 150 olmak üzere toplam 500 kuruş rüşvet aldığı ihbar edilmiştir. Rüşvet aldığı yapılan araştırma sonucunda kesinleştirilerek Halep valiliğine bildirilmiştir²⁶. 11 Mart 1885 tarihli başka bir belgede ise Urfa mutasarrıfı Ziya Bey hakkındaki şikâyeti görmekteyiz. Şikâyet telgrafi, Urfa sancak naibi, müftüsü ve meclis üyelerinin bazıları tarafından gönderilmiştir. Ayrıca Halep valisi Hüseyin Cemil tarafından da şikâyet gelmiştir. İlk şikâyete göre, sancak halkı Ziya Bey'in zalim yönetiminden huzursuzdur. Sancak halkı, mutasarrıfın değiştirilmesi için şimdiye kadar defalarca başvuruda bulunmuştur. Hem hükümet işlerini ihlal ettiği hem de ahali hukukunu yok saydığı için halk arasında karışıklığa neden olmaması için görevinden azil edilmesi talep etmektedirler. İkinci şikâyette ise, Urfa civarında Ziya Bey'in yüz dirliği bulunduğu ve buralara da gaspçıları tayin ettiği bildirilmektedir²⁷. Başka bir belgede Urfa idare meclisi üyelerinden İsmail Hakkı ve Ali isimli şahısların 24 Mayıs 1886 tarihli şikâyetlerini görmekteyiz. Halep vilayetine gönderdikleri şikâyette, idare meclisi üyelerinden Mustafa ağa ve kardeşi İbrahim'in halktan rüşvet aldıklarını, kendilerine namuslarına dil uzatmaya kadar varan hakaretler ettiklerini yazmışlardır²⁸.

25 Ağustos 1889 tarihli bir başka belgede ise Urfa mutasarrıfı Hasan Rıza Bey hakkındaki şikâyeti görmekteyiz. Şikâyete göre, Hasan Rıza Bey vefat eden bir memurun yerine atanmak için birçok kişinin sınava girmesine rağmen, memuriyete kayınpederini tayin etmiştir. Memuriyete başvuran kişiler, gereğinin yapılması için Halep vilayetine şikâyette bulunmuştur²⁹.

²² BOA, A.MKT.MVL: D. No: 134, G. No: 45, (23 Şaban 1278).

²³ BOA, DH.MKT: D. No: 1321, G. No: 77, (3 Zilhicce 1301).

²⁴ BOA, DH.MKT: D. No: 1331, G. No: 7, (10 Şaban 1296).

²⁵ BOA, Y..A..RES: D. No: 21, G. No: 2, (2 Recep 1300).

²⁶ BOA, DH.MKT: D. No: 1345, G. No: 65, (25 Şevval 1294).

²⁷ BOA, DH.SFR: D. No: 129, G. No: 44, (24 Cemazeyilevvel 1302).

²⁸ BOA, DH.MKT: D. No: 1416, G. No: 107, (20 Şaban 1303).

²⁹ BOA, DH.MKT: D. No: 1760, G. No: 4 (28 Zilhicce 1306).

Urfa mutasarrıfının hakkında yazılan 26 Nisan 1893 tarihli arzuhalde, mutasarrıf Tahir Bey hakkında türlü türlü şikâyetler mevcuttur. Buna göre, Tahir Bey menfaati uğruna bazı memurları haksız yere azletmektedir. İlk olarak Rumkale kazası doktoru Hasan Bey hakkında hiçbir şikâyet bulunmamasına rağmen görevinden azletmiştir. Yerine bir başka kişiyi atamış ve bu kişiyi sekiz gün çalıştıktan sonra diploması olmadığı nedeniyle azlederek yerine Yusuf isimli şahsı atamıştır. Yusuf Bey'in atamasını yaparken de ondan 600 lira rüşvet almıştır. İkinci olarak görev yaptığı yerde 200 lira zimmetine para geçiren Suruç sandık emini Çerçi Bey'i, Urfa sandık eminliğine atayarak, geride bıraktığı zimmet borcu için sahte bir senet düzenletip borcunu kapattırıştır. Üçüncü olarak Urfa belediye başkanı Haydar Bey'in Suruç kazasının bütçesinden çaldığı iki bin lirayı sahte belge ile ödenek gibi göstermiş ve bu parayı Haydar ağa ile paylaşmıştır. 400 lirasını kendisi, 200 lirasını Haydar Bey olarak geri kalan kısmını da Suruç kazasına yollamışlardır. Dördüncü olarak, Diyarbakır valisi Hacı Hasan Paşa, Tahir Bey'e bir telgraf göndermiştir. Mevzu ise, ecnebi haberleşmesinde zararlı evraklar temin ettiği konusunda hakkında ihbar olan, Urfa fotoğrafçısı Jopil adlı Ermeni şahısın, Tahir Bey'in evinde konuk edilmesidir. Jopil, Tahir Beyden istendiğinde türlü türlü bahanelerle vermemiştir. Ancak Jopil'i zabita gözetiminde iki üç gün muhafaza altına alarak gizlediği şeyleri ve üzerindeki 40 lira parasını almıştır. Ele geçirdiği zararlı evrakları bir Ermeni vasıtasıyla tercüme ettirmiştir. Tercüme tamamlanmadan Jopil'i salıvermiştir. Jopil'in firarına adliye memurları korkudan göz yummuşlardır. Diyarbakır valiliğinden sert bir şekilde gelen emirle evrakları evrak daire adliyesine teslim etmek zorunda kalmıştır. Beşinci olarak Urfa hazine vekili Toros Sırrı Bey, işini iyi yaptığı halde vazifesinden azledilmiştir. Mutasarrıf Tahir Bey ise Toros Sırrı Bey'in işine iadesini sağlamak için hizmetçisi Hidayet Hanım vasıtasıyla 600 lira para istemiştir. Sırrı Bey bunu kabul etmeyince yerine Birecik kazasından sürülen ve firar olarak Urfa'ya gelen bir kişiyi 600 lira rüşvet alarak tayin etmiştir³⁰.

İncelediğimiz belgelerde, şikâyetlerin mahkemeler tarafından dikkate alındığını, gerekli soruşturmanın hızlı ve adilane bir şekilde yapılmaya çalışıldığını gözlemlemekteyiz. Şikâyet için başvurulmuş mercii, şikâyet edilen kişinin bulunduğu mahale soruşturma yapması için bir heyet ya da görevli tayin etmektedir. Soruşturmayı yapacak heyetteki görevliler söz konusu bölgeden uzak yerlerden seçilmektedir. Bu da bize mahkemelerin adalet sağlama konusunda objektif olmaya çalıştığını göstermektedir. Yapılan her şikâyetin aslının olmadığına da rastlanmaktadır. Bazen bazı kişilerin menfaatlerine ters düşen durumlarda yöneticileri şikâyet ettiğini görmekteyiz. Bu duruma örnek olarak 20 Ağustos 1894 tarihli bir belgeyi gösterebiliriz. Buna göre, Sadaret Mektubi dairesinden gelen Halep vilayetine gönderilen şifreli bir telgrafta Birecik Belediye Başkanı Ahmet Bey'in suç olaylarına karıştığı, halka karşı kötü davranışlarının olduğu yönünde hakkında çeşitli şikâyetler bulunduğu için Ahmet Bey'in hakkında soruşturma başlatılmıştır. Birecik'te yaşayan bazı Ermeniler Müslüman olduklarını iddia etmekteyken, kendi dinlerine dönmeye karar verince Müslümanlar ile aralarında karışıklık çıkmıştır. Buna karşılık olarak Halep valisi Raif Paşa'dan gelen şifreli telgrafta, 23 Temmuz 1894 tarihli emir üzerine Ahmet Bey'in Urfa'ya getirildiği ve bu konuyla ilgili Urfa mutasarrıflığından alınan telgrafta, Ahmet Bey'in kötü hareketleri olmadığı gibi, Ermenilerin çıkardığı karışıklık esnasında ve sonrasında hükümete karşı her türlü güzel hizmette bulunduğu belirtilmiştir. Ayrıca bahsedilen olayın bazı fesat çıkarmak isteyen kişiler tarafından yapıldığı anlaşılmıştır. Bölgede yapılan tahkikat neticesinde, Ahmet Bey'in aklı başında ve işe yarar bir kişi olduğunu sadece biraz mutaassıp olduğundan Ermenilerin Birecik'te yaptıkları rezaletlere göz yummadığı için bu suçlamaların yapıldığı anlaşılmıştır. Karışıklık çıkması nedeniyle Ermeni komisyon başkanı Mösyö Fiç Moris, İngiltere elçiliğine yazdığı telgrafla İngiltere elçiliği, Belediye Başkanlığına Ahmet Bey yerine bir başkasının getirilmesinin emniyet açısından daha münasip olacağını tebliğ etmiştir. Ahmet Bey suçsuz olsa da bu zandan kurtulamayacağı için yerine başkasının tayin edileceği ve asayiş sağlanana kadar Ahmet Bey'in Urfa'da tutulacağını bildirilmiştir. Sadaret Mektubi Dairesi, bu uygulamanın münasip olduğu ancak asayiş sağlandıktan

³⁰ BOA, DH.MKT: D. No: 21, G. No: 34, (9 Şevval 1310).

sonra Ahmet Bey'in Birecik'teki görevine değil Edirne'ye gönderilmesinin münasip olduğu belirtilmiştir³¹. 8 Ağustos 1898 tarihli bir başka belgede, Urfa Mutasarrıfı Hasan Rıza Bey hakkındaki şikâyete rastlamaktayız. Şikâyette Mutasarrıfın hukuka aykırı davrandığı bildirilmektedir³².

Mutasarrıflar hakkında halktan gelen şikâyetlere başka bir örnek olarak 15 Temmuz 1903 tarihli belgeyi gösterebiliriz. Urfa Kazancı mahallesinde ikamet eden Hacı Esat Efendizâde, Urfa Mutasarrıfı Refet Bey hakkında şikâyette bulunmuştur. Buna göre, Refet Bey halkın malını gasp etmekte, memurları haksız yere azletmekte ve sürgüne yollamaktadır. Ayrıca emri altında çalışan memurları tehditle korkutmaktadır. Esat Bey arzuhalde, önceki gün Refet Bey'in idare meclisinde heyetin önünde gerekçe göstermeden kendisini sürgün ettiğini açıkladığını yazmıştır. Esat Bey ecdadının 300 yıldır Urfa'da devlet için sadakatle hizmet verdiğini, hiçbirinin şahsi menfaatleri için çalışmadığını, kendisinin de şimdiye kadar yaptığı bütün memuriyetlerde sadakatle hizmet ettiğini ve Refet Bey'in kendisini sürgüne yollama nedeninin kendisini aşağılamak ve halkı bu yolla tehdit etmek olduğunu ifade etmiştir³³. 31 Mayıs 1907 tarihli bir başka belgede ise, Halep Valisi hakkında 100 kişinin imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen bir şikâyet telgrafına rastlamaktayız. Telgrafta; Hükümet Urfa halkını, zalim ve despot olan Halep valisinin eline bıraktı. Hukuki haklarımızı almak için savaşmamız gerekiyor. Zalim valinin yaptığı seçimle, Urfa belediye başkanlığına hırsız, dolandırıcı bir adamı getirdi. Böyle bir zalimin yaptığı seçim nasıl doğru olur diye serzenişte bulunulmuştur³⁴. Belgede de görüldüğü gibi, halkın şikâyet için hangi merciye başvuracağı şikâyetin konusuna ve çapına göre değişmektedir. Vali hakkında şikâyette buldukları için Dâhiliye Nezaretine başvurmuşlardır.

17 Aralık 1908 tarihli başka bir belgede Urfa sancağına bağlı Rumkale kazası kaymakamı Tevfik Bey ile Rumkale İdare Meclisi üyesi Latifzade Reşit ve kardeşi İbrahim Beylerin rüşvet aldıkları için şikâyet edildiklerini görmekteyiz. Yöre halkından birçok kişi, kaymakam Tevfik ve rüşvet ortağı olan Latifzade Reşit ve kardeşi İbrahim Bey'in zalimlikleri ve işkenceleri altında ezildiklerini, adalet istediklerini arzuhaller ile Halep vilayetine bildirmişlerdir³⁵.

19 Mayıs 1912 tarihli belgede Urfa belediyesine ait gaz vergisinin müzayedesinde yolsuzluk yapıldığına dair Ali Bey'in şikâyeti üzerine tahkikat yapıldığını görmekteyiz. Müzayedeye katılan Ali Bey'in Dâhiliye Nezaretine gönderdiği şikâyeti şu şekildedir: Belediyenin bu seneki yetmiş bin kuruş bedelle yaptığı gaz vergisi müzayedesinin sonunda fiyat makul bulunarak sancak meclis idaresinden izin alınmış ve böylece belediyece karara bağlanmıştır. Ancak kararın ertesi günü mutasarrıf belediye çavuşlarından birinin vasıtasıyla müzayede kararının ertelendiğini herkesin önünde kahvede belediye başkanına tebliğ etmiştir. Müzayede son bulup, mutasarrıf kendisi dâhil olacağı halde kendi kendine erteleme emrini vermesinin ne maksada dayandığı bilinmiyor. Eğer satış esnasında zam talebi olsaydı bu durumun hazine menfaatine olacağı şüphesizdir. Ancak mutasarrıf, kanun ve nizamlara uymadan, ileriye göz önüne almadan gerekli olan kanun ve düzeni iki dudağının arasına bırakmasından etkilenmemek elde değil. Milleti selamete erdirecek ve kurtuluşa sevk edecek nizamlar yok görülüyor. Bu keyfi muamele hazine ve ahali hukukunu son derece ihlal etmeye sebep verdiği ortadadır. Kanun hükmünün muhafazası ve adı geçen mutasarrıfın kanun hükmünü uygulanmasını adalet namına rica ederim, diyerek bildirmiştir.

Bu şikâyete karşılık Urfa mutasarrıfı kendini müdafaa eden bir telgraf göndermiştir. Buna göre: Ali imzasıyla Urfa'dan çekilen telgrafın izahat vermem için 20 Mayıs 1912 tarihinde gönderilen 81 numaralı telgraf name ile emredilen konuya görüş bildirmek isterim. Açıklaması

³¹ BOA, A. MKT. MHM: D. No 652, G. No: 4, (17 Safer 1312).

³² BOA, DH.MKT: D. No: 286, G. No: 7, (20 Rebiülevvel 1316).

³³ BOA, DH.MKT: D. No: 741, G. No: 5, (19 Rebiülahir 1321).

³⁴ BOA, DH.MKT: D. No: 2844, G. No: 3, (18 Rebiülahir 1325).

³⁵ BOA, DH.MKT: D. No: 2685, G. No: 33, (23 Zilkade 1326).

belediyeye ait olan gaz vergisinin eriştiği müzayede bedeli meclis idaresince tam değer görülerek karara bağlanmış, belediye meclisince karara bağlanıp muamelesi yerine getirilmişken tarafımdan ertelenmekten ibarettir. Bu işin meydana gelme hikâyesinden evvel şunu arz etmek isterim ki, belediyelere ait vergilerin vilayetler tarafından nasıl alınacağını belirleyen bir usul yoktur. Müzayede ve ihale meselelerini bazı yerlerde belediyeler, bazı yerlerde ise idare meclisleri yürütmektedir. Burada ise ilk olarak müzayede belediye tarafından yapıldıktan sonra sancak makamından izin istenmiş, idare meclisi de kararı uygun görerek belediyeye onay vermiştir. Belediye meclisi tarafından karar kabul edildiği ve ilan başvuru süresi sonunda müzayede ihalesinin başlanacağı ilan edilmiştir.

Bu olayın nasıl olduğuna gelince, gazhane vergisi için yapılan ilk müzayedede, elli beş bin kuruş talebe karşılık ihalenin verilmesine karar verildiğine dair belediye başkanlığından idare meclisine resmi yazı gönderilmiştir. İdare meclisi ise, ihale için uygun görülen bedelden on beş bin kuruş eksik olmasına rağmen ihalenin verilmesinin ardında yolsuzluk olduğu anlaşılmıştır. Olayın aslının, ihale sahibiyle belediye heyetinin birinin ortaklığı olduğu ve diğer ihale teklifi sunan kişinin de ikna edildiği yapılan ihbarla anlaşılmıştır. Bu nedenle ihale iptal edilmiştir. Birkaç gün sonra da belediye başkanı huzuruma gelerek “Ali efendi gazhane vergisine altmış beş bin kuruş verirse izin verelim mi?” demesine karşılık bende eski bedeli doldurmadıkça kabul edemeyeceğimi söyledim. Sonradan Ali Bey’in yaptığı teklifte ihale bedelini yetmiş bin kuruşa çıkardığını bildirmiş ve idare meclisince kabul edilmesi uygun görülmüştür. O esnada bir Amerikan şirketinin acentesi tarafından bir arzuhal gönderildi. Acente şirketin Urfa’ya gönderdikleri gazhane depolarında saklanmakta olan gazlarının ya belediye tarafından sigorta ettirilmesi ya da gümrük vergisini daha önceki alacağı paraya karşılık ödemiş saymak üzere sigorta konulması için kendisine müsaade verilmesini bildirdi. Ayrıca civar şehirlere (Diyarbakır, Harput, Mardin vesaire) sevk olunacak gazlar için Urfa gazhanesini genel depo kabul edileceği ileri sürülmüştür. Bunun üzerine iltizam bedelinin daha yüksek bir fiyata çıkacağını düşünerek arzuhal belediyeye gönderdim. Ayrıca vergi müzayedesinin kabul muamelesinin yaparken dikkatli olunması gerektiğini belediye başkanı Halil ağaya ihtar ettim. Çarşıda denk geldiğim zaman da bu konudaki uyarımı tekrarladım. İşte olay bundan ibaret. Ali isimli şahsın ifadesi doğru değildir. Bununla beraber Ali Bey’in şikâyeti doğru olsa dahi, kararın askıya alınma süresince başka bir talip tarafından ihaleye iki bin beş yüz kuruş zam verilmesi nedeniyle de kendisinin şikâyete hakkı kalmamıştır. Diyerek kendisini müdafaa etmiştir³⁶.

4 Haziran 1913 tarihli başka bir belgede ise Viranşehir kaymakamı Hüsnü Abdülhadi Bey Urfa mutasarrıfı hakkında şikâyeti görmekteyiz. Şikâyete göre, Hüsnü Abdülhadi Bey, mutasarrıfı Ermenilerden iki kişiyi sebepsiz yere sürgün ettiği, Ermenilerden haksız yere temettü vergi aldığı ve ırza tecavüz eden memurları koruduğu için Halep valisine şikâyet etmiştir. Bunun üzerine mutasarrıf, Hüsnü Abdülhadi Bey’i görevinden azletmiştir. Vali ise hakikati bilmesine rağmen mutasarrıfı arası bozulmasını diye şikâyet evrakını saklamıştır. Mutasarrıfın yaptığı haksızlıkları şahitlerle ispat edebileceğini ve Avrupa gazetelerine geçecek kadar çirkin olan bu olayı dikkate almanızı arz ederim diyerek, Hariciye Nezaretine telgraf çekmiştir³⁷.

Askeri sınıf hakkındaki şikâyetlere ilk olarak 13 Ocak 1794 tarihli belgede rastlamaktayız. Şikâyetçi Urfa polis komiseri Kadri Beydir. Kadri Bey’in şikâyetine göre, Urfa kumandanı Şevket Paşa emri altındaki askerlere zulümde bulunmaktadır. Gereğinin yapılması için Urfa belediyesine şikâyetini bildirmiştir³⁸. Başka bir belgede ise Mirliva Hakkı Paşa hakkında yapılan şikâyeti görmekteyiz. Hafif süvari alayları kumandanı olup Urfa’da görev yapan mirliva Hakkı Paşanın usul ve kanunlara aykırı olarak hükümetin haysiyetini ihlal eden fiiller ve davranışlarda bulunduğu, Urfa mutasarrıfı Muharrem Bey tarafından 1 Kasım 1896 tarihli bir telgraf ile Seraskerlik makamına

³⁶ BOA, DH.ID: D. No: 40, G. No: 41,(2 Cemazeyilahir 1330).

³⁷ BOA, HR.SYS: D. No: 84, G. No: 70, (28 Cemazeyilahir 1334).

³⁸ BOA, Y.PRK.BSK: D. No: 20, G. No: 32, (10 Cemazeyilahir 1208).

bildirilmiştir. Muharrem Bey'in iddiasına göre, Hakkı Paşa, talim yapmaları için Urfa'ya gönderilen Hamidiye mensubu subayları, emri altındaki jandarma aracılığıyla aşağılamakta ve bazı aşiret mensuplarını baskı altına almaktadır. Ayrıca sebepsiz yere yazdığı bir tezkirede Hamidiye mensubu bazı amirler ve subaylar hakkında çok çirkin tabirler kullanmıştır. Şikâyet üzerine tahkikat başlatılmış ve soruşturma neticesi 28 Kasım 1898 tarihli bir tebliğ ile Seraskerlik makamına gönderilmiştir. Soruşturma neticesinde şikâyetçi Muharrem Bey ile Hakkı Paşanın arasında anlaşmazlık olduğunun anlaşıldığı, ancak Muharrem Bey'in başka bir sancağa mutasarrıf olarak tayin edildiği için olayın soruşturulması için yeni bir memurun tayin edilmesine gerek kalmadığı yazılmıştır. 7 Ocak 1899 tarihli başka bir belgede ise, Serasker Rıza Bey'in Genelkurmay dairesine gönderdiği tahkikat raporunu görmekteyiz. Raporda, Mirliya Hakkı Paşa hakkaniyet sahibi bir insan olup her bulunduğu hizmette başarılı olmuştur ve bugüne kadar hakkında hiçbir şikâyet gelmemiştir. Hakkı Paşa ise, Hamidiye mensubu Eski Urfa mutasarrıfı Muharrem Bey'in şikâyet etme nedeni, aralarındaki düşmanlıktan dolayı Hakkı Paşayı azlettirmek istemesindedir. Bu nedenle Muharrem Bey'in başka bir yere tayin edilmesi tam isabettir. Ayrıca Hakkı Paşaya, bundan sonra daha dikkatli olması gerektiğinin tebliğ edildiğini belirtmiştir³⁹.

Sonuç

Bu çalışma bize Urfa özelinden yola çıkarak 19. yüzyılda devletin taşra teşkilatındaki aksaklarını göstermektedir. Taşra teşkilatındaki yetkililerin, kişisel çıkarlarını ön planda tutarak vazifelerini hakkaniyetle yerine getirmedikleri ve ahalinin yöneticilerden zulüm, rüşvet, haksız vergi yükü gibi konularda yakındıkları görülmüştür. Her ne kadar devlet Tanzimat reformlarıyla halkı refah ve huzura kavuşturmayı hedeflemiş olmasına rağmen halkın durumunda bir iyileşme olmadığı görülmektedir.

İncelemiş olduğumuz belgelerde, devletin yargılama sürecinde titizlikle olayları ele alışı ve davaların işleyiş sürecinin ne kadar hızlı ilerlediği görülmüştür. Şikâyetin türü ve şikâyetçinin konumu ne olursa olsun mahkemelerce dikkate alındığı ve her kesimden insanın şikâyet hakkının bulunmasının pratikteki uygulamasını görmekteyiz.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

- A.MKT. Dosya No: 152 Gömlek No: 23 (3 Safer 1264)
A. MKT. MHM. Dosya No: 652 Gömlek No: 4 (17 Safer 1312)
A.MKT.MHM. Dosya No: 653 Gömlek No: 22 (24 Şaban 1316)
A.MKT.MVL. Dosya No: 134 Gömlek No: 45 (23 Şaban 1278)
A.MKT.UM. Dosya No: 240 Gömlek No: 53 (19 Şevval 1272)
A.MKT.UM. Dosya No: 199 Gömlek No: 82 (12 Şevval 1271)
A.MKT.UM. Dosya No: 296 Gömlek No: 20 (12 Rebiülevvel 1274)
DH.ID. Dosya No: 40 Gömlek No: 41 (2 Cemazeyilahir 1330)
DH.MKT. Dosya No: 1591 Gömlek No: 80 (7 Şaban 1204)
DH.MKT. Dosya No: 1640 Gömlek No: 29 (22 Cemazeyilevvel 1206)
DH.MKT. Dosya No: 1345 Gömlek No: 65 (25 Şevval 1294)
DH.MKT. Dosya No: 1331 Gömlek No: 7 (10 Şaban 1296)

³⁹ BOA, A.MKT.MHM: D. No: 653, G. No: 22, (24 Şaban 1316).

- DH.MKT. Dosya No: 1321 Gömlek No: 77 (3 Zilhicce 1301)
DH.MKT. Dosya No: 1416 Gömlek No: 107 (20 Şaban 1303)
DH.MKT. Dosya No: 1760 Gömlek No: 4 (28 Zilhicce 1306)
DH.MKT. Dosya No: 21 Gömlek No: 34 (9 Şevval 1310)
DH.MKT. Dosya No: 286 Gömlek No: 7 (20 Rebiülevvel 1316)
DH.MKT. Dosya No: 741 Gömlek No: 5 (19 Rebiülahir 1321)
DH.MKT. Dosya No: 2844 Gömlek No: 3 (18 Rebiülahir 1325)
DH.MKT. Dosya No: 2685 Gömlek No: 33 (23 Zilkade 1326)
DH.SFR. Dosya No: 129 Gömlek No: 44 (24 Cemazeyilevvel 1302)
DH.TMIK.S. Dosya No: 51 Gömlek No: 68 (29 Zilhicce 1231)
HR.SYS. Dosya No: 84 Gömlek No: 70 (28 Cemazeyilahir 1334)
Y..A..RES. Dosya No: 21 Gömlek No: 2 (2 Recep 1300)
Y.PRK.BSK. Dosya No: 20 Gömlek No: 12 (10 Cemazeyilahir 1208)

2. Araştırma ve İncelemeler

- Akdağ, Mustafa: “Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri”, *DTFC Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 14-23, (1974), s. 51-62.
- Aksın, Ahmet, Törel, Türkmen: “7 Numaralı Kıyas Defterine Göre Osmanlı Şehirlerinde Cinayet Suçları (1857-1859)”, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk I*, Kültür Yayınları No:12, (2016), s. 475-491.
- Aydın, Meryem “Osmanlı Divan Teşkilatı ve 1281-1296/1864-1879 Tarihli 19 Numaralı Erzurum Vilâyet Ahkâm Defterinin Tarihi Kıymeti”, *Current Research in Social Sciences*, Sayı: 3, (2015), s. 69-83.
- Gümrükçüoğlu, Okur Saliha: “Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb’asının Şikâyetleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, sayı: 1, 2012, s. 176-206.
- Güven, Tamer: “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ayanlar, Sermaye Birikimi ve Girişimcilik”, *Türkiye İslam İktisadi Dergisi*, Sayı: 1, (2016), s. 63-88.
- Karal, Enver Ziya: *Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK Yayınları, Ankara, 1983.
- Kaya, Kemal “19. Yüzyılda Anadolu’da İç Güvenlik Sorunları ve Voyvodalar”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı: 19, (2006), s. 240-254.
- Okumuş, Ejder: “Osmanlılarda Siyasal Bir Kurum Olarak Adâlet Dairesi”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Sayı: 5, (2005), s. 45-51.
- Ortaylı, İlber: “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 1. S. 231- 244.
- Özgişi, Tunca: “Osmanlı Adalet Sisteminde Bireysel Başvuru Hakkı”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 8, (2014), s. 55-75.
- Öztürk, Mustafa: “Osmanlı Klasik Sisteminin Değişmesinin Sosyal Sonuçları veya Âyanlıktan Cumhuriyet Seçkinlerine”, *XVI. Türk Tarih Kongresi (20-24 Eylül 2010)*, (2015), s. 900-907.
- Tuğluca, Murat: “Bir Balkan Şehri Olarak Üsküp’te Şikâyet Hakkının Kullanımı ve Şikâyet Mekanizması (1649-1675)”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, Sayı: 2, (2012), s. 107-128.
- Yılmazçelik, İbrahim: “Osmanlı Döneminde Yönetim Halk Münasebetleri”, *Prof. Dr. Bayram Kodaman’a Armağan*, (1993), s. 3381-3396.